פתח דבר

יהודה שנהב

קשה לכתוב דברים שבשגרה (תיאוריה או ביקורת) כאשר ברגעים אלו ממש מתרגשים עלינו קולות של עוד מלחמה — אלימות מיותרת — של האימפריה האנגלו־אמריקאית נגד העולם השלישי. כבר כמעט שכחנו את אלפי האזרחים שנהרגו ונטבחו באפגניסטן על לא עוול בכפם ואת הרבבות שנותרו ללא קורת גג מעל לראשיהם. אנשים ששילמו את מחיר הנקמה, אסטרטגיית ה"עין תחת עין" של המעצמה הגדולה בעולם, על ההרג הנפשע במגדלי התאומים בניו־יורק. עתה, כשהעולם אינו מתעניין עוד באפגניסטן, מתרחשת עוד מלחמה מיותרת. עוד הזדמנות מוחמצת של המערב בכלל, ושל האימפריה החדשה־ישנה בפרט, ללמוד משהו על מצבו של העולם. הקואליציה האמריקאית־בריטית עומדת, באטימות מתריסה, אל מול קולות אופוזיציוניים הנשמעים מכל קצות העולם. ובו־בזמן, לצד קולות אלו, שתיקה רועמת בזירה הפוליטית. העדרה של אופוזיציה ביקורתית — העדר שניתן אולי לכנותו *קץ הפוליטיקה* — בולט במיוחד בארצות הברית. העיתונות מהווה חלק בלתי נפרד מן המבנה השלטוני ובמקרים רבים אף מקדימה את רטוריקת המלחמה ומקדמת אותה. האינטלקטואלים מגלגלים עיניים והקמפוסים נשטפים בזרם ריאקציונרי רע. המעטים שמעזים לדבר בקמפוסים זוכים למכתבי נאצה, ואחראים לכך בין השאר ארגונים פרו־ישראליים בארצות הברית. בישראל, לאחר בחירות ינואר 2003, המצב אינו טוב יותר. גם כאן המענה לשאלות הפוליטיות הבוערות של התקופה הוא המלחמה. גם כאן בולט העדרן של אופוזיציה ושל פוליטיקה ביקורתית משמעותית. המשך החיסולים, המשך העוצר, סיפוח זוחל של השטחים ובעיקר: התמקמותה של פוליטיקת הכיבוש כנדבך מרכזי בפוליטיקה ובתרבות הישראלית. והעולם די שותק. אינטלקטואלים רבים מיישרים קו עם "הסנטימנט הלאומי" ונוהגים באופן שאותו כינה ז'וליאן בנדה לפני יותר משבעים שנה **בגידת האינטלקטואלים** (*La Trahison des Clercs*).

בהקשר פוליטי ותרבותי כזה — מן הרעים שראינו כאן — יוצא לאור עוד גיליון של **תיאוריה וביקורת**. הוא עוסק בנושאים מגוונים כמו תיאוריה, תרבות, אתיקה, ריבוד, כלכלה, משפט ומוסר.

הגיליון פותח במאמר תיאורטי של *אייל דותן*, העוסק בתהליכי ייצור סובייקט (subject production), דרך התבוננות מחודשת במושג האלתוסריאני "אינטרפלציה", שאותו פיתח אלתוסר במאמרו "אידיאולוגיה והמנגנונים האידיאולוגיים של המדינה" ("Ideology and Ideological State Apparatuses"). אינטרפלציה התאזרחה בשיח של החוק במאה

ה־17, אולם במובנה האלתוסריאני היא מבטאת הזמנה להזדהות, לאשרור או להפיכתו של אינדיבידואל לסובייקט בעל זהות בסדר אידיאולוגי מסוים. דותן עוקב אחר הביוגרפיה של המושג תוך יצירת עימות תיאורטי בין הגירסה ה"קאנונית", שהתפתחה בשדה הפסיכו־מרקסיסיטי, לבין הגירסה האקלקטית יותר של תיאורטיקנים הפונים אל התיאולוגיה או אל המוסר. בד בד מתאר דותן את ההתעניינות המחודשת במושג בשדות שונים, ביניהם הקולנוע, חקר התרבות והפילוסופיה. הוא משווה במיוחד בין מה שהוא מכנה "האינטרפלציה הממשית", כפי שהיא נדונה למשל בחוג הסלובני המזוהה עם הפילוסוף וחוקר התרבות סלבוי ז'יז'ק (Žižek), לבין מה שהוא מכנה "האינטרפלציה האלוהית", כפי שהיא נדונה אצל מאריון (Marion), ננסי (Nancy) או ליוטאר (Lyotard).

בגיליון שני מאמרים העוסקים בחינוך. הראשון, מאמרם המשותף של *יצחק ספורטא* ו*יוסי יונה*, עוסק בחינוך הקדם־מקצועי, תופעה עלומה יחסית בהיסטוריה של החינוך בישראל. הרציונל להקמת תוכניות לחינוך קדם־מקצועי היה לאומי־אוניברסלי לכאורה, אלא שהוא היווה צינור שבאמצעותו יצרה המדינה קאדר אתנו־מעמדי (ethno-class) של פועלים. בניגוד למקרה של בנים מזרחים, כפי שהראו המחברים במאמר קודם שהתפרסם בקובץ **מזרחים בישראל**,[1] ספורטא ויונה מצביעים כאן על מה שמקס וובר היה מכנה: התוצאות הבלתי צפויות של הפעולה האנושית. הם מוצאים שפרקטיקות של הטיה מגדרית ואפליה עדתית יצרו, באופן פרדוקסלי ובניגוד לציפיות, הזדמנויות השכלתיות רבות יותר (אם כי עדיין מעטות) לבנות מזרחיות בהשוואה לבנים מזרחים.

מאמרה של *שילה שיינברג*, השני בתחום החינוך בגיליון זה, עוסק ברלוונטיות של עבודתו של מישל פוקו למחשבת החינוך. המאמר מדגים את תרומתו האפשרית של פוקו בשני מישורים. הראשון הוא המישור הביקורתי: פוקו מנתח את בית הספר כאתר שבו מופעלות טכנולוגיות משמעת על הגוף ועל המרחב, שאותן הוא מזהה במוסדות אחרים. המישור השני הוא המישור ה"פרגמטי": שיינברג דנה באפשרות חילוצה של עמדה נורמטיבית ואתית מביקורת השיח הליברלי המצויה בעבודתו של פוקו, בייחוד בשאלת האוטונומיה של הסובייקט. בעוד שהמימד הראשון כמעט מתבקש מן האנלוגיה שמייצר פוקו בין מוסדות דיסציפלינריים שונים כמו "בית הסוהר", "בית החרושת", "בית החולים" או "בית המשוגעים", המימד השני — זה של מגוון האפשרויות הפוליטיות והנורמטיביות הגלומות במעשה הביקורת — ברור פחות, משום שעבודתו של פוקו אינה מציעה תיאוריה נורמטיבית סדורה. שיינברג מתבקשת גם לשאלה אם ניתן להפיק ממשנתו של פוקו אסטרטגיה של שינוי פדגוגי בישראל.

מאמרו של *עדי אופיר*, הצומח מתוך התחום של חקר הקטסטרופות, מבקש להפגיש, להצמיד יחדיו, שתי סוגיות בלתי תלויות לכאורה. האחת, כיצד מתנהלות שאלות מוסריות

[1] יוסי, יונה, ויצחק ספורטא, 2002. "החינוך הקדם־מקצועי ויצירת מעמד הפועלים בישראל", **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**, ערכו חנן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפי־האלר, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל־אביב, עמ' 68–104.

בתרבות העכשווית, והאחרת, כיצד נוצרות ומנוהלות קטסטרופות בתהליכי הגלובליזציה. לדעת אופיר, שתי הסוגיות קשורות היום זו לזו בטבורן. כדי להבין מוסר — לא כשאלה מטאפיסית או תיאולוגית, אלא כשאלה סוציולוגית־תרבותית — ניתן להתבונן בטכנולוגיות המופעלות באזורי אסון; וכדי להבין מהן קטסטרופות ניתן להתבונן במה שהוא מכנה "הגורם המוסרי" בפוליטיקה של מדינת הלאום, השוק והגלובליזציה. בתוך כך, מבקש אופיר להביא לפנינו כמה מן הרעיונות המרכזיים של הפילוסוף האיטלקי בן־זמננו ג'ורג'יו אגמבן (Agamben), כמו גם מרעיונותיהם של כמה מהמבקרים העכשוויים של ההומניטריזם הגלובלי.

מיכאל גלוזמן מציע קריאה גנאלוגית של סיפור שסוע ועתיר מתחים בהיסטוריה הציונית, תוך שהוא מבקש לפרק את הדיכוטומיה המוכרת "יהודים ישנים"–"יהודים חדשים" ולייצר במקומה מרחב שלישי עם אזורי ביניים רבים. המאמר מציג ניתוח פוליטי ותרבותי של תגובתו של ביאליק לפוגרום בקישינוב, שהתנסחה בשיריו "על השחיטה" ו"בעיר ההרגה" והיתה התגובה הספרותית המשפיעה ביותר על השיח הציוני בן־זמנו. גלוזמן מתאר תגובה אמביוולנטית ומורכבת, החושפת לא רק משבר אידיאולוגי ונפשי, אלא גם סדקים בזהותו המגדרית והלאומית של ביאליק. עבודתו של גלוזמן נשענת על כתיבתו הספרותית של ביאליק וכן על מכתביו ורשימותיו, לרבות תיאור שנגנז של השפלה בעלת גוון מיני שעבר ביאליק בילדותו.

הטקסט של *ז'יל דלז*, עם הקדמה של *חיים לוסקי*, הוא מכתב לפוקו (מכתב שמעולם לא נשלח) ובו ניתן למצוא הערות רפלקסיביות על עבודתו של פוקו, וכן את עקבות התפתחות הגותו של דלז בתקופה שבין פרסום שני הפרויקטים הגדולים שלו (ושל פליקס גואטרי): **אנטי אדיפוס ואלף מישרים**.

בגיליון זה גם ארבע מסות: *מאיר בוזגלו* מייצר במסה שלו זיקה מפתיעה, מרגשת ויוצאת דופן בין שלושה משוררים ופייטנים: סאלים הללי, חיים גורי ואביו רבי דוד בוזגלו. *חנן חכב* נוקט עמדה בוויכוח על הגדלת שיעורם של יוצרים מזרחים בבחינת הבגרות בספרות. המסה של *ג'יימס ק. גלבריית* עוסקת בביקורת הכלכלה (הפעם, על מעורבות כלכלני המערב במשבר ברוסיה) והיא השלישית בסדרה: "איך טעו הכלכלנים". ולבסוף, *יעקב בן־שמש* מנתח את עמדת המיעוט של השופט מישאל חשין בבג"ץ שעסק בשאלה האם על עיריות שבהן יש מיעוט ערבי־פלסטיני מוטלת חובה להשתמש בשפה הערבית בשילוט עירוני.